

FUNDAMENTALİZMİN PSİKOLOJİSİ

Öz

Bir ilahiyat kavramı olan fundamentalizm, son elli yıl içinde bir sosyo-politik süreçten geçerek evrime uğramıştır. Son zamanlarda bu kavram, Afganistan'da Taliban rejiminin iktadara gelmesi, 11 Eylül travması ve bunu izleyen Batı'daki El-Kaide terörist eylemlerinin etkisiyle daha da sınırlı ve olumsuz siyasi yorumlu bir değişim geçirmiş ve günümüzde büyük ölçüde radikal İslam ve terörizmle özdeşleşmiştir. Bu çalışmanın birinci bölümünde, fundamentalizmin kavramsal ve anlamsal evrimine neden olan sorun ile bu kelimenin Türkçeye çevrilmesi konularının irdelenmesi amaçlanmıştır. İkinci bölümde ise, daha evrensel bir kavram olarak köktendinciliğin altında yatan psikolojik dinamikler; diğer bir anlatımla, bir dinî ya da ideolojik düşünce ve/veya grupta olan simbiyotik ilişkiye körü körüne güvenme ve kendini adama olguları incelenmektedir. Bunları yaparken, "geçiş nesnesi ve geçiş olgusu" ile ilgili psikodinamik teoriler ve "büyük grup kimliği ve büyük grup gerilemesi" kavramları epistemolojik araçlar olarak kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Fundamentalizm, Fanatizm, Psikoloji, Psikodinamikler, Geçiş Olgusu, Büyük-grup Kimliği, Büyük-grup Gerilemesi.*

Giriş

Fundamentalizm kavramı başta teolojik bir çerçeve içinde, İncil'in vahiyyle gelen ilk ve orjinal halinin esas alınması gerektiğine ve Tanrı kelamının yeniden yorumlanması ile oluşturulan İncil versiyonlarının Hristiyanlığın esaslarını bozduğuna vurgu yapan dinî kaidelerin genel adı olarak kullanılmıştır. 1910'lardan sonraki dönemde bu tanım daha genişlemiş ve Hristiyanlığa özgü olmaktan çıkarak her hangi bir dinsel inancın vahiyyle gelen halinin korunması anlamında yer etmeye başlamıştır.

* Asistan Doktor, Ankara Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesi, 1. Psikiyatri Kliniği.

** Klinik Psikolog

*** Doçent Doktor, Ankara Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesi, 1. Psikiyatri Kliniği Şefi.

1990'lara gelindiğinde ise kavram artık teolojik anlamının dışına taşarak sosyolojik ve siyasal anlamlarla yüklü hale gelmiştir. Fundamentalizm kelimesi bundan sonra her hangi bir ideolojiye, dine, fikre sorgulamaksızın dogmatik şekilde inanma ve bu inancını dışarıdakilere dayatma şeklinde kullanılır olmuştur. Bu yeni tanımıyla fundamentalizm, dinsel ya da ideolojik fanatizm kavramıyla neredeyse eş anlamlı hale gelmiştir. Bazı kaynaklarda iki kavram birbiri yerine kullanılmıştır. Ardından fundamentalizm, 2000'lerin başında, Taliban rejiminin, 11 Eylül ve ardından gelen El-Kaide saldırılarının da etkisiyle Batı literatüründe hızla radikal İslam'ı tanımlayan bir kavram haline dönüşmüştür. Bugün fundamentalist denilince Batı'da, sakallı ya da kara çarşafı, Batılı anlamda modern olmayan bir hayat tarzına sahip İslamcılar akla gelmektedir. Bu çağrışım Doğu ile Batı arasında yer alan Türkiye'de de geçerlidir. Bu siyaseten yanlı çağrışımlarda, küreselleşmenin Batı yandaşlığına neden olan fikir ve anlam emperyalizminin etkisi büyüktür. Zira kavramın bugünkü çağrışımları Doğu-Batı, modern-antimodern ikiliğini Batı yararına belirginleştirmektedir.

Bu makale ile fundamentalizm kavramının evrimi anlaşılmaya çalışılmaktadır. İlk bölümde fundamentalizmin kavramsal-anlamsal evriminin ve Türkçe'ye çevirisinin arkasındaki sorunsal incelenecektir. İkinci bölümde ise fundamentalizmin daha genel olan kavranışı çerçevesinde, onun evrensel olgusalılığı psikolojik temelleri ve psikodinamikleri çerçevesinde ele alınacaktır. Bu anlamda fundamentalizm; bir din, ideoloji, lider ya da fikire körü körüne, dogmatikçe, onunla benliğini bir-bütün olacak şekilde birleştirerek, kendini ona adama ve bu inancın dışında kalanları buna boyun eğmeye gerek şiddet içeren, gerekse içermeyen yöntemlerle zorlamak şeklinde anlaşılmaktadır. Bu geniş fundamentalizm anlayışının arkasındaki grup-kimliği kavramı ele alınmaya çalışılacaktır. Psikanaliz literatüründeki geçiş nesnesi, geçiş olgusu, büyük-grup kimliği ve büyük-grup gerilemesi kavramları epistemolojik araçlar olarak kavramın evrensel doğasını anlamak için kullanılacaktır.

Fundamentalizm Kavramının Serüveni

“Fundamentalizm” kelimesinin anlamını açıklamak, gerek kavramın ilk ortaya çıkışından bugüne kadar geçirdiği anlam evrimi, gerek kelime Türkçe'ye tercüme edilirken yaşanan bir takım sıkıntılar nedeniyle kolay

değildir. Fundamentalizm kelimesi zaman içinde anlam genişlemesine uğramış, kelimenin atıfta bulunduğu kavramların sayısı artmış, dahası kelimeye zaman içinde yüklenen diğer anlamlar kelimenin tarihindeki ilk anlamının önüne geçmiştir. Bu yazıda kullanılacak olan “fundamentalizm” kelimesinin hangi anlama karşılık geldiğini açıklamak, ortaya koyulacak olan psikolojik teorilerin tam ve doğru olarak anlaşılması için son derece önemlidir.

“Fundamentalizm” kelimesi Latince “*fundus*” kelimesinden türemiştir¹. Latince’de taban, mal², mülk³, kara parçası anlamlarına gelen “fundus” kelimesi bugünkü Batı dillerinde yalnızca anatomik bir terim olarak kullanılmaktadır⁴ ve anatomik bir yapının taban bölümü anlamına gelmektedir⁵. Latince’de “*fundus*” kökünden türemiş olan “*fundamentum*” kelimesinin İngilizce karşılığı olan “*fundamental*” kelimesi “birinci, temel, temele ait, kaideye ait, asli, esas” gibi anlamlara gelir⁶. “*Fundamental*” kelimesinden de yine Latince’deki sıfattan isim yapan “-ism” eki kullanılarak “*fundamentalism*” kelimesi türetilmiştir⁷. Kelimenin etimolojik evriminde “fundamentalizm” basamağına kadar herhangi bir anlam sorunu yoktur, bununla beraber fundamentalizm kelimesinin ortaya çıkmasından sonra zaman geçtikçe anlam sorunları ortaya çıkmıştır.

Fundamentalizm kelimesi evrimsel atalarına göre oldukça genç sayılabilir. 1910-1920 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri’nde Evanjelist bir eğitimci olan Reuben Archer Torrey editörlüğünde *The Fundamentals: A Testimony To The Truth* adını taşıyan on iki ciltlik bir risale serisi yayımlanır⁸. Protestanlığın temellerinin belirlendiği bu kitaplar serisi ile “funda-

1 Coşkun san, *Köktendincilik*, 1. Baskı, Ankara, Alman Kültür İşleri Yayınları, 1996, s. 12.

2 Türkçe Latince Sözlük, “Fundus”, http://latince.dilegitim.net/turkce_latince_sozluk.html.

3 Latin English Dictionary, “Fundus”, <http://humanum.arts.cuhk.edu.hk/Lexis/Latin/>.

4 Dictionary.com, “Fundus”, <http://dictionary.reference.com/browse/fundus>.

5 İsmet Dökmeci, *Tıp Dilinde Yeni Cep Sözlüğü*, İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri, 2002.

6 *Redhouse İngilizce Türkçe Sözlük*, İstanbul, Redhouse, 1974.

7 Online Etymology Dictionary, “Fundamental”, <http://www.etymonline.com/index.php?search=fundamental&searchmode=none>.

8 Friedrich Wilhelm Graf, “Protestan Köktendinciliği ve Liberal Hukuk Devleti”, Coşkun San (der.), *Köktendincilik*, 1. Baskı, Ankara, Türk-Alman Kültür İşleri Yayınları, 1996, s. 30.

mentalizm” kavramı ortaya çıkar. Bu kitaplar yalnızca Protestanlığın değil Hristiyanlığın da temellerini ortaya koyma iddiasındadır⁹. İncil’in vahiyle gelen ilk ve orijinal halinin esas alınması gerektiğine ve gerek daha sonraki İncil versiyonlarının, gerek Tanrı kelamının yeniden yorumlanması ile oluşturulan dinî kaidelerin Hristiyanlığın esaslarını bozduğuna vurgu yapan bu kitaplar “fundamentalizm” kavramının da ilk anlamını belirlemiştir. Kitapların yayımlandığı 20’nci yüzyılın başında bilimsel analiz ve modernizm etrafında yoğun öğreti kavgalarının yaşandığı bir atmosfer hâkimdir¹⁰. Bu atmosferde fundamentalizm, moderniteden duyulan korkunun (*fear of modernity*) ve laikliğe (*secularization*) olan tepkinin bir yansıması olarak kendini göstermiştir. Fundamentalizm başlangıçta tarihsel-eleştirel düşünceye, modernizm olgusuna, Katolikliğe, modern felsefeye, sosyalizme, ateizme, laikliğe, Darwinizme ve liberal teolojiye karşı düşünceler ileri sürmüştür.¹¹

Fundamentalizmin bu şekilde ortaya çıkan ve neredeyse tamamen teolojik olan bu anlamı ilk önce Protestanlıkla sınırlı olmaktan kurtulmuş ve genel bir teolojik anlama karşılık olarak kullanılmıştır. 1974’te hazırlanan Redhouse İngilizce-Türkçe Sözlük’te kelimenin anlamı “Protestanlıkta aşırı tutuculuk, Kitab-ı Mukaddes’i harfi harfine tefsir etme”¹² şeklinde açıklanırken 1995’te hazırlanan Oxford İngilizce sözlükte kelimenin ilk anlamı yine Hristiyanlık’la sınırlı bir biçimde açıklanmış, fakat ikinci bir anlama daha yer verilmiş ve bu anlam “herhangi bir dinin temel öğretilerini sıkı bir biçimde izleme” şeklinde belirlenmiştir¹³.

“Fundamentalizm”in Protestanlık dışındaki inanç sistemleri için de dinin temel öğretilerine sıkı sıkıya bağlı olma durumunu anlatan bir kavram haline gelmesiyle kelimenin anlam yüklenme serüveni bitmez, fakat bu noktada belirtmek gerekir ki kelimenin bundan sonra kazanacağı yeni anlamlar esasında teoloji içindeki anlamlardan tam bir kopma gösterecek ve

9 Friedrich Wilhelm Graf, “Protestan Köktendinciliği...”, s. 29.

10 Ömer Demir ve Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara, Adres Yayınları, 2006.

11 Friedrich Wilhelm Graf, “Protestan Köktendinciliği...”, s. 30.

12 *Redhouse İngilizce Türkçe...*

13 *Oxford Advanced Learner’s Dictionary*, New York, Oxford University Press, 1995.

hatta kelime, kendi yapısına ve tarihine hiç de uygun olmayan durumları veya olguları ifade etmek için kullanılacaktır. Bununla birlikte kelimenin teoloji içindeki ilk anlamları da tedavülden kalkmış değildir; dahası “fundamentalizm” kelimesi herhangi bir dinin esaslarına, temel ilkelerine veya hiçbir yoruma açık kapı bırakmaksızın orijinal metnine sıkı sıkıya bağlı olmayı ve bunlar dışında hiçbir yorumu veya metni bağlayıcı ilkeler olarak kabul etmemeyi ifade etmek için vazgeçilmezdir. Bugün yalnızca Hristiyanlık’ta değil, Yahudilik’te ve İslamiyet’te de kutsal metin dışında hiçbir hükmü veya yorumu kabul etmeyen, dinin insandan istediklerinin tamamının kutsal metinde yer aldığını savunan insanlar mevcuttur. Bu insanları anlatmak için de en uygun kelime şüphesiz ki “fundamentalist”tir ve fakat bu durumda “fundamentalist” kelimesinin kullanılması, kelimeyi kullananla kelimenin anlattığı insanı birbiri ile karşı karşıya getiren bir kullanım değildir. Böyle bir durumda kullanılan “fundamentalist” kelimesi olumsuz bir bakış veya tutumu ifade etmez. Sözelimi, Kur’an-ı Kerim dışında hiçbir metni ve hatta Kur’an’ın yorumlanmasını kabul etmeyen bir Müslüman teolojik olarak fundamentalisttir, fakat bir sosyal bilim olan teolojide bu anlamda kullanılan “fundamentalist” kelimesi yalnızca o kişinin anlayışını, inancının bir niteliğini ifade eder ve bunun dışında teolojinin o kişiye karşı oluşunu anlatmaz. Bu yazıda psikolojik analizi yapılacak olan “fundamentalizm” bu anlamda yani “teolojik fundamentalizm” değildir. Kelimenin teolojik anlamından sıyrılmasıyla hızlanan anlam serüveni, bu yazının amacını da daha açık bir biçimde gösterecektir.

Kavramın ilk evrimi teoloji içinde gerçekleşmişse de sonraki basamaklarda kavramın anlam kümesi ideolojik ve sosyolojik anlayışları da kapsayacak biçimde genişlemiştir. 1997 yılında ikinci baskısını hazırladığı *Sosyoloji Sözlüğü*’nde Gordon Marshall bu anlam genişlemesine vurgu yapar ve fundamentalizmin teolojik bir nitelik taşımasına rağmen genellikle toplumsal reform ve siyasal iktidarın ele geçirilmesi projeleriyle bağlantılı olduğunu söyler.¹⁴ Siyaset ve sosyolojide kendine yer bulmasıyla kavramın evrimi sona ermez. İlk olarak, herhangi bir dine bağlı fundamentalist grupların iktidar arzuları etrafında şekillenen teorilerle sosyal bilimler alanına giren

14 Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Osman Akınhay ve Derya Kömürçü (çev.), Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2005.

kavramın anlam evriminde bir sonraki basamak kavramın dinî hüviyetinden de kurtulmasıyla gerçekleşir. Bu basamağı atlamış fundamentalizm kavramını Andrew Heywood şöyle tanımlar:

“Fundamentalizm, belirli ilkelerin muhtevasına bakılmaksızın, karşı çıkılmaz ve üstün bir otoritesi olan temel ‘hakikatler’ olarak tanındığı bir düşünce stilidir. Bu bağlamda belli başlı fundamentalizmlerin, destekleyicilerinin doktrine ait kesinlikten gelen ciddiyet ve coşkuyu göstermeye eğilimli olmalarının dışında ortak yönleri çok azdır veya hiç yoktur. Her ne kadar genellikle dinle ve kutsal metinlerin mot-a-mot anlamıyla birlikte anılsa da, fundamentalizm siyasi akidelerde de bulunur. Liberal şüpheciliğin bile, bütün teorilerden şüphe edilmesi gerektiğine (bu teorinin kendisi hariç) ilişkin teorisinin bu temel inancı kapsadığı söylenebilir.”¹⁵

Görüldüğü üzere Heywood’un tanımında fundamentalizm çok daha geniş bir anlama karşılık gelmekte, hatta kavramın ilk anlamına ters bir biçimde, herhangi bir dinî metnin herhangi bir yorumunun ilke olarak kabul edilmesi ve bu yorum haricindeki her doktrinin reddedilmesinin de bir çeşit fundamentalizm olarak yorumlanabileceğini düşündürmektedir. Demir ve Acar’ın Sosyal Bilimler Sözlüğü’nde yer alan fundamentalizm tanımlarının ilki de bu düşünceyi destekleyecek niteliktedir:

“Kendisi için doğru olduğunu düşündüğü şeyin başkaları için de öyle olması gerektiğini düşünme, buna bağlı olarak da başkalarına belli doğrular dayatma tavrı.”¹⁶

Bu tanım da fundamentalizmin herhangi bir dinle veya kitapla sınırlı olmadığını, herhangi bir ideolojik ve hatta doğruluğu her zaman tartışılabilir olan bir felsefi doktrinle ilgili de olabileceğini ima etmektedir. Atilla Yayla’nın Siyasi Düşünce Sözlüğü’nde yer alan “Bir inanç/görüş sisteminin orijinal veya temel prensiplerine tam ve sorgulanmaz bir inançla bağlanma” şeklindeki tanım da aynı doğrultudadır.¹⁷ Bu tanımda da kavramın dinle sınırlanmamış olduğu açıktır. Bütün bu tanımlar göstermektedir ki kelime

---

15 Andrew Heywood, *Siyaset, Liberte* Yayınları, Ankara, 2006, s.89.

16 Ömer Demir ve Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler ...*

17 Atilla Yayla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, Ankara, Liberte Yayınları, 2003, ss.73-74.

zaman içinde teolojik bir terim olmaktan çıktığı gibi, dinle ilgisi olmayan bir çok düşünce sistemini de kapsayacak şekilde anlam kaymasına uğramış ve sonradan kazandığı anlamlar kelimenin ilk anlamının ötesine geçmiştir. Bununla birlikte fundamentalizm kavramı bugün yine de dinî bir çağrışım zinciri ile birlikte zihinlerde anlam bulmaktadır. Burada belirtilmesi gereken nokta fundamentalizm kavramının bugün uyandırdığı çağrışımların kelimenin ilk anlamıyla, yani kutsal bir metni esas alan ve bunun hari-cindeki yorumları yok sayan bir anlayışla ilgili olmadığıdır. Bugün funda-mentalizm kavramının uyandırdığı anlam kelimenin son anlamına, yani herhangi bir doktrine sıkı bir biçimde bağlılık ve körü körüne inanç ve başkalarına kendi doğrularını dayatma tanımlarına daha yakındır. Kutsal bir metnin yorumlanmasıyla oluşturulmuş dinî kurallar bütününe şaşmaz bir biçimde bağlı olmak da fundamentalizmin son tanımına uymaktadır. Heywood da Siyaset adlı kitabında bu anlam genişlemesini hesaba kata-rak ideolojiler bahsi altında, din esaslı ideolojileri açıklarken “Dini fun-damentalizm” şeklinde bir başlık kullanır^{18,19} ancak Heywood’un “Dinî fundamentalizm” derken kastettiği anlam fundamentalizmin yukarıda açıklanan ilk anlamından bazı farklılıklar göstermektedir. Din ve siyasetin bazı noktalarda, en azından başlıca ideolojik geleneklerin gelişiminde ör-tüşüğünü söyleyen Heywood’a göre dinî fundamentalizm dinden farklıdır. Dinî ilkeleri bir dünya görüşü olarak geliştirmek mümkün olduğunda, dinî fundamentalizm başlı başına bir ideoloji olarak değerlendirilebilir. Bu ideolojileri de diğer ideolojilerden ayıran taraf şüphesiz ki fundamentaliz-min en geniş tanımında yer alan tam ve sorgulanamaz bağlılık, doğruların dayatılması ve ilkelerin mutlaklığıdır.

Bütün bunlar birlikte değerlendirildiğinde fundamentalizm kavramındaki anlam genişlemesi ve anlam kaymasının başka bir kavramın, “fanatizm”in anlam alanına kadar uzandığını ve hatta fundamentalizmin neredeyse fanatizmle eş anlamlı hale geldiğini iddia etmek mümkündür. Demir ve Acar’ın Sosyal Bilimler Sözlüğü’nde yer alan “fanatizm” tanımını fundamen-talizmin kazandığı son anlama oldukça yakındır:

18 Atilla Yayla, *Siyasi Düşünce...*

19 Fundamentalizm kelimesini, “dini” sıfatı ile birlikte kullanma ihtiyacını Gordon Marshall da duymuştur. Bkz. Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*.

“Bir felsefi, siyasal, ideolojik görüşe veya bilimsel iddiaya karşı sorgu ve eleştirisiz tam teslimiyet; bir görüş veya tavrın şiddete bile başvuracak ölçüde savunuculuğunu yapmak. Benimsenen bir görüş, düşünce veya tavrın tartışmaya açılmadan, bütün eleştirilerin dışında tutularak savunulması. Ateşli taraftarlık; körü körüne bağlılık.”²⁰

Fanatizmin bu tanımı, dinî bir inanış, düşünce ve davranış için özelleştirilecek olursa böyle bir tanım tam da fundamentalizmin bugün zihinlerde uyandırdığı anlama karşılık gelir. Bu yazıda bahsedilecek olan fundamentalizm de tam olarak bu anlamda, yani dinî fanatizm anlamındaki fundamentalizmdir. Dinî fanatizm anlamında “fundamentalizm” kelimesinin kullanılması da kelimenin doğduğu topraklardaki, yani Amerika Birleşik Devletleri’ndeki gelişmelerle yakından ilgilidir. 1970’lerde başlayan kürtaj karşıtı, okullarda dua edilmesi ve geleneksel aile değerlerine dönüş yanlısı kampanyalar yürüten “Yeni Hristiyan Sağ”ın ortaya çıkışı ile birlikte, bu defa dinî fanatizm anlamında Hristiyan fundamentalizmi yükselmeye başlamıştır. Yine 20nci yüzyılın ikinci yarısında Hindistan’da ortaya çıkan, Batı sekülerizminin yayılmasına karşı bir direniş ve Sih dini ve İslam gibi rakip inançların etkisine karşı bir mücadele şeklinde ortaya çıkan akım da Batı tarafından Hindu fundamentalizmi olarak adlandırılmıştır.²¹ Daha sonra dinî fundamentalizm adeta bir anlam daralmasına uğramış ve özellikle İslam fundamentalizmi için kullanılmaya başlanmıştır. Bunun en önemli nedeni olarak da 1979’da Ayetullah Humeyni önderliğinde yapılan İran Devrimi gösterilebilir. İran’ın Şii fundamentalizmi en hararetli bağlılığı ve kendini adamayı ortaya çıkarmışsa da, genel olarak İslam, Batı tarafından anti-Batıcılığın bir ifadesi olarak kabul edilmekte ve oryantalist bir perspektifle bakıldığında bugün fundamentalizm kelimesi akla doğrudan İslam’ı getirmektedir. İslam’ın bu şekilde, topyekun fundamentalist olarak algılanmasında 1997-2001 yılları arasında Afganistan’da hüküm süren Taliban rejiminin, 11 Eylül saldırılarının ve El-Kaide terör örgütünün önemli birer rol oynadıklarını söylemek mümkündür.²² İslam ile ilişkilendirilen bu akımlar da, görüldüğü üzere, ilahi bir metni esas al-

20 Ömer Demir ve Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler...*

21 Andrew Heywood, *Siyaset*, s.90.

22 Andrew Heywood, *Siyaset*, ss.90-91.

dıkları için değil, daha ziyade fanatik bir duruş sergiledikleri için fundamentalizm terimiyle adlandırılmaktadır. Bugün fundamentalist denilince Batı'da, sakallı ya da kara çarşafı, Batı'lı anlamda modern olmayan bir hayat tarzına sahip insan grupları akla gelmektedir. Bu çağrışım Doğu ile Batı arasında yer alan Türkiye'de de geçerlidir. Bunda bir çeşit kavram ve anlamlandırma emperyalizminin rolü olduğu söylenebilir. Zira 1970'lerdeki Hristiyan fundamentalizminin, daha sonra yükselişe geçen Yahudi ve Hindu fundamentalizmlerinin varlığı fundamentalizmin İslam'la sınırlı olmadığını göstermektedir. Amerikan Sanat ve Bilimler Akademisine göre de fundamentalizm evrensel bir olgudur.²³ Bu kavram ve anlamlandırma emperyalizminden Türkçe'nin de etkilendiğini söylemek mümkündür. Bu etki fundamentalizm kelimesinin Türkçe'ye tercümesi sırasında yaşanan semantik problemlerde görülebilir.

Tercüme Sorunları

Etkileşim içinde bulunulan bir dilde ortaya çıkan yeni bir kelimeyi başka bir dilde ifade etmek için izlenebilecek birkaç yol vardır. Bunlardan ilki ortaya çıkan kelimenin o dilde türetildiği köklerin karşılıkları yardımıyla kelime başka bir dile çevrilebilir. Buna örnek olarak İngilizce'deki "printer" kelimesinin, "yazmak" fiilinden türetilmesinden yola çıkılarak "yazıcı" şeklinde Türkçe'ye çevrilmesi gösterilebilir. Diğer bir yöntem de kelimenin ortaya çıktığı dilde karşılık geldiği kavrama uygun düşen bir kelimenin oluşturulması olabilir. Örneğin batı dillerindeki "hallucination" kelimesinin kökeninde Latince'de "yanılma" anlamına gelen "allucinari" kelimesi vardır, fakat bu kelime bir obje ya da dış uyaran olmadığı halde bir şey varmış gibi algılayan insanın yaşantısını anlatmak için kullanıldığından Türkçe'ye, "var" ve "sanı" kelimelerinden "varsanı" kelimesi üretilerek tercüme edilmiştir. Çeviri yöntemlerinin yetersiz kaldığı durumlarda da kelime, yabancı dildeki şekliyle, ya da o şekil üzerinde yapılan telaffuz değişiklikleri ile, herhangi bir tercüme yapılmaksızın anadile kabul edilir. Fundamentalizm kelimesinin nasıl Türkçe'ye tercüme edileceği konusunda da halihazırda bir konsensüs oluşmuş değildir. Kelimeye, köktenci, aşırı dinci, köktendinci, kökenci gibi karşılıklar üretilmiştir, fakat bu karşılıklar

23 Bassam Tibi, "Siyasi İslam, Köktendincilik ve Modernizm Yakındoğu'nun Arap Kesiminde Laikliğe Başkaldırı", Coşkun San (der.), *Köktendincilik*, 1. Baskı, Ankara, Türk-Alman Kültür İşleri Yayınları, 1996, s.49.

gerek anlam, gerek etimolojik karşılık bağlamında yukarıda uzun uzadıya anlatılan “*fundamentalism*” kavramını tam olarak ifade etmemektedir. Üretilen bu karşılıklardan en hatalı olanı “köktencilik” kelimesidir, zira bu kelime “*fundamentalism*”den önce “*radicalism*”e karşılık olarak üretilmiş ve sözlüklerde yerini almıştır. 1974’te hazırlanan Redhouse İngilizce Türkçe Sözlük’te “*radicalism*” kelimesinin Türkçe’si “köktencilik” şeklinde verilmektedir²⁴. Türk Dil Kurumu’nun hazırladığı Türkçe Sözlük’te de “köktencilik” kelimesinin anlamı açıklanırken her açıklamadan sonra kelimenin eş anlamlısı olarak “radikalizm” kelimesi yazılmıştır. Fundamentalizmin “köktencilik” şeklinde tercüme edilmesindeki sorun bir kenara bırakılsa bile radikalizm ve fundamentalizm kavramlarının zaman zaman birbirinin yerine kullanılması başlı başına ayrı bir karışıklığa meydan verir, çünkü radikalizm ve fundamentalizm kavramları birbirinden farklı anlamlara sahiptir. Türk Dil Kurumu’nun sözlüğünde “radikalizm” anlamındaki “köktencilik” kelimesinin anlamı dört madde şeklinde sıralanır:

“1-Bilimde, dinde, siyasette kökten yenilikler yapma eğilimi, radikalizm. 2-Fel. Ele alınan konunun temel sebeplerine, köklerine kadar inen düşünce biçimi, radikalizm. 3- Fel. Yaşama biçimlerini, yaşama ilişkilerini eleştirip kökten değiştirme eğiliminde sonuna kadar giden görüş. 4-Sos. Kurulu düzenin temellerine yönelik toplumsal ve ekonomik değiştirmelerden yana olan tutum veya öğretisi, radikalizm.”²⁵

Bu anlamlar, fundamentalizmin, ilahi bir metnin aslına sıkı sıkıya bağlılık olan ilk anlamıyla çeliştiği gibi, herhangi bir inanç veya öğretinin ilkelere tartışılmaz bir biçimde bağlılık şeklinde genişlemiş olan anlamıyla da örtüşmemektedir, çünkü radikalizm kelime anlamıyla doğrudan doğruya kökten bir değişikliğe yönelik tutumu anlatır. Demir ve Acar’ın Sosyal Bilimler Sözlüğü’nde de “köktencilik” radikalizm ile eş anlamlı olarak gösterilmiş ve kelimenin anlamı şöyle verilmiştir:

“Köktencilik: Radikalizm. 1- Değişimi aşamalı, yanlışlıkları eleyerek re-

24 Redhouse İngilizce Türkçe...

25 Türk Dil Kurumu Resmî İnternet Sayfası, Güncel Türkçe Sözlük, “Köktencilik”, <http://www.tdk.gov.tr/TR/SozBul.aspx?F6E10F8892433CFFAAAF6AA849816B2EF4376734BED947CDE&Kelime=k%c3%b6ktencilik>.

formcu bir biçimde değil, var olanı tamamen ortadan kaldırıp yerine yenisini koymak şeklinde gerçekleştirmeyi amaçlayan düşünüş veya eylem tarzı. 2- Islahatçı-iyileştirmeci yöntemleri reddederek karşı çıkılan yapı veya sistemin kökten yıkılması ve her şeyin yeni baştan kurulması gerektiğine inanma.”²⁶

Buraya kadarki tanımlardan yola çıkarak anlamını “kökten değişim yanlısı olma” şeklinde özetleyebileceğimiz “radikalizm” ya da “radikal” kelimesi yerine, Müslüman radikaller söz konusu olduğunda zaman zaman fundamentalizm ya da fundamentalist kelimesinin kullanıldığı da bir gerçektir. Temel Yeşilyurt, “İslam İmanı Fundamentalizmi Destekler mi?” başlıklı bildirisinde fundamentalizmin “kutsal bir şiddet ya da baskı ve yıkıcılığın kutsanışı” şeklinde tanımlanmaya başladığını, çoğu kez fundamentalizmin tarafı ve bilinçli bir şekilde propaganda malzemesi olarak kullanıldığını belirtir.²⁷ Yeşilyurt’un bu tespiti de aslında kelimenin “radikalizm” yerine kullanılması ile ortaya çıkan karışıklığı akla getirmektedir. Bu hatanın bir nedeni olarak “radikalizm” kavramının sabit bir ideolojik anlama karşılık gelmemesi gösterilebilir. Ahmet Cevizci’nin Felsefe Sözlüğü’nde de radikalizmin bu yönüne vurgu yapılmakta ve radikalizm, belirli, özsel veya temel bir içerikten yoksun olan ve dolayısıyla, bir öğretilen ziyade, bir tavır veya hareketi tanımlayan bir özellik olarak açıklanmaktadır²⁸. Radikalizm, bir sistemin esas, merkezî ve belirleyici yönlerini değiştirmeyi hedeflediği için siyasi yelpazenin uçlarını tanımlamaya yarayan bir ifadedir. Bununla beraber radikalizmin bir öğreti veya ideoloji değil de bir tavır olduğunun en önemli göstergesi olarak Cevizci, radikalizmin Fransa’da değişik dönemlerde liberalizm, cumhuriyetçilik ve sekülerizm için genel bir terim olarak kullanıldığını belirtmektedir. Buradan yola çıkılarak fundamentalizm ile radikalizm arasındaki en temel farklılık tespit edilebilir. Radikalizm, arzu edilen değişim gerçekleştikten yahut da iktidar ele geçirilip arzu edilen siyasi sistem kurulduktan sonra varlığı ortadan kalkan bir tavır veya durumken, fundamentalizm her zaman bir değişikliği arzu etmemesi ve sistemde bir değişikliği arzu etse bile bu değişiklik gerçekleştikten sonra da varlığı-

26 Ömer Demir ve Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler...*

27 Temel Yeşilyurt, “İslam İmanı Fundamentalizmi Destekler mi?”, *Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu*, Elazığ, Fırat Üniversitesi, 17-19 Aralık 2001.

28 Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2005, s. 1400.

nı sürdürmesi bakımından radikalizmden ayrılır. Bu durumda iktidarda olmayan fundamentalist bir ideoloji eğer mevcut siyasi sistemde kökten değişiklikler hedefliyorsa böyle bir fundamentalizm için “radikalizm” değil “radikal fundamentalizm” ifadesinin kullanılması daha doğrudur. Bununla beraber, zaten iktidarda olan ve sistemi kendi öğretisi etrafında şekillendirmiş olan bir fundamentalist ideolojiyi tanımlarken “radikal” sıfatının kullanılması yersiz ve hatta yanlıştır.

Özetle, “radikalizm” karşılığı olarak Türkçe’de kullanılmaya başlanan “köktencilik” kelimesinin aynı zamanda “fundamentalizm” karşılığı olarak da kullanılması ciddi bir semantik yanlıştır. “Köktencilik” kavramı, ne fundamentalizmin karşılık geldiği anlamı ifade etmek bakımından ne de fundamentalizmin etimolojik alt yapısını karşılaması bakımından uygundur. “Radikalizm”in anlamında yer alan “kökten değişiklik yanlısı olma durumu” ve “radikalizm” kelimesinin türetildiği, “kök” anlamına gelen Latince “*radix*” sözcüğü düşünülecek olursa “köktencilik” “radikalizm” kelimesi için son derece uygun bir karşılıktır.

“*Fundamentalism*” kelimesinin son zamanlarda daha yaygın kullanılmaya başlanan bir diğer Türkçe karşılığı da “köktendincilik” kelimesidir. “Köktendincilik” kelimesi de “fundamentalism” kelimesini gerek etimolojik anlam yönünden, gerek orijinal kelimenin ifade ettiği anlam yönünden karşılamadığı için uygun bir tercüme değildir. “Köktendincilik” ifadesi dilbilimsel bir yapı çözümlerle incelenecek olursa, kelimenin radikal eğilimleri olan dindarları anlatmak için daha uygun bir anlamı olduğu görülecektir. Kaldı ki “*fundamentalism*” kelimesinin dilbilimsel yapısında ne “din” anlamına gelen bir kelime ne de “kök” anlamında bir kelime mevcuttur. Dahası “*fundamentalism*” kelimesinin kazandığı en son ve en geniş anlama bakılacak olursa bu anlam da dinî bir unsurla sınırlandırılmamış, her türlü doktrine şaşmaz biçimde bağlılık olarak açıklanmıştır. O halde “köktendincilik” kelimesi “*fundamentalism*” kelimesine kavram ve anlam seviyesinde de uygun bir karşılık değildir.

Kelimenin etimolojik geçmişini esas alarak yapılacak bir tercümede kelimenin karşılığı olarak “kökencilik”, “esasçılık” gibi karşılıklar daha uygun olsa da bu kelimeler de “*fundamentalism*” kelimesinin yalnızca ta-

rihsel olarak ilk anlamını karşılayabilecekleri ve kelimenin zaman içinde kazandığı daha geniş anlamı ifade edemeyecekleri için çok uygun karşılıklar değildir. Çünkü kelime dinsel anlamını aşmış ve bugün her türlü fanatizmde görülebilen aşırılık, dışlayıcılık, karşıtlık ve dogmatizm²⁹ gibi daha geniş bir anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Bu durumda kelimenin yanlış tercümelemelerini kullanmaktansa, kelimenin telaffuz şeklinin olduğu gibi Türkçe’de kullanılmasının, yani “fundamentalizm” şeklinde ifade edilmesinin, kelimeye daha uygun bir Türkçe karşılık bulununcaya kadar daha doğru olacağı düşünülebilir. Bu yazıda da yanlış olan “köktencilik” ve “köktendincilik” ve eksik olan “kökencilik” kelimeleri yerine “her türlü fanatizmde görülebilen aşırılık, dışlayıcılık, karşıtlık ve dogmatizm” anlamıyla “fundamentalizm” kelimesi kullanılacaktır.

Psikolojinin Fundamentalizme Bakışı

Bugün daha çok sosyoloji veya siyaset bilimiyle ilgili gibi görünen “fundamentalizm” olgusunun psikoloji biliminin yöntemleriyle analiz edilmesi olgunun yalnızca psikoloji perspektifinden nasıl görüldüğünü ortaya koymakla kalmaz. Böyle bir analizin sosyoloji veya siyaset biliminin fundamentalizm olgusuna bakışında bir perspektif genişlemesinin önünü açacağı iddia edilebilir. Zira fundamentalizm yalnızca sosyolojik veya siyasi bir olgu olarak görülemez. Her ne kadar Durkheimcı bir sosyoloji anlayışı, toplumsal olguların sadece başka toplumsal nitelikteki olgularla açıklanabileceğini³⁰ iddia etse de bu bakış toplumsal bir olgunun açıklanmasında sadece ilk basamak için geçerlidir. Toplumsal bir olgunun nedenini başka toplumsal olgularda veya olaylarda bulmak elbette mümkündür, fakat bu nedenlerin ikincil bir analize tabi tutulması, yani sosyal psikolojik bir analizin yapılması, sosyal etkileşim içindeki bireyin deneyim ve davranışlarının irdelenmesi³¹, bunun da ötesinde bireyin en temel psikolojik süreçlerinin araştırılması analizin birinci basamağında elde edilenden çok daha fazla veri sağlar. Bu nedenle bugün üzerinde çokça konuşulan, sürekli gündemde olan fundamentalizm olgusuyla ilgili ikincil analizlerin, yani psikolojik bir bakışın yapılması gerekliliği vardır. Psikolojik perspektiften bakıldığın-

29 Kudret Emiroğlu ve Suavi Aydın, *Antropoloji Sözlüğü*, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2003, ss.321-322.

30 Emile Durkheim, *İntihar*, İstanbul, Cem Yayınevi, 2002, s.5.

31 Muzaffer Şerif ve Carolyn W. Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1996, s.4.

da her şeyden önce, pek çok farklı fundamentalizm türü olmasına rağmen fundamentalizmin psikolojik temellerinin hemen her fundamentalizmde ortaklık gösterdiği anlaşılabilir.

Psikoloji ve psikanaliz içinde fundamentalizmin tanımını daha da geniş biçimde yapılmaktadır. Bu tanım yalnızca din temelli grup yapılanması ve ideolojik yanlılıkları değil, bir gruba katı bir şekilde bağımlı olma ile tanımlanabilecek aidiyet biçimlerini kapsar. Çünkü fundamentalizmin hepsi din temelli değildir. Örneğin bir kitaba, ideolojiye ya da lidere sorgulamadan bağlanmış olma durumları geçmişte Nazi Almanya'sında ve Stalin döneminde SSCB'de yaşanmıştır. Summers³² fundamentalizmi, benliğinin bir bölümünü atmak pahasına, kendi benliğini çok katı kuralları olan bir grupla tanımlamak yoluyla hayattaki belirsizliğe karşı kendini savunmak olarak tanımlamıştır. Bu grupların ve ideolojilerin bireylerden, kendilerini tamamen gruba adanmalarını ve farklı fikirleri olanlara karşı şüpheli olmalarını istediğini vurgulamıştır. Ona göre, hızlı gelişen teknolojinin ve hızla değişen yaşam tarzlarının etkisi altındaki modern çağa ayak uydurmakta zorlanan bazı bireylerin, modernizmle birlikte uyanan bir takım ilkel kaygılara³³ karşı kendi benliklerini bir grubun sarsılmaz derecede katı olan ve ötekileri dışlayan grup içi yapılanmasına yaslaması kimliklerindeki kırılmalığa işaret eder.

Psikolojik yönden fundamentalizme baktığımızda şu olguların bu türden gruplarda ortak olduğunu görürüz: Fundamentalist gruplar varlıklarını dayandırdıkları bir takım ilkeleri, kuralları ve normları mutlak kabul ederler ve bunların yorumlanmasını, eleştirilmesini, değiştirilmesini yasaklarlar. Bütün bu ilkelerin orijinal hallerinin korunmasına büyük önem verirler. Yorum ve eleştiriye karşı olmalarına rağmen kendileri de yorum ve eleştiri muadili sayılabilecek bazı tutumlar gösterebilirler. Bazı durumlarda bazı ilkelerin ön plana çıkartılarak diğer ilkelerin bu ilkeye göre geri planda tutulması ve durumların ilkelere göre değil de ilkelerin durumlara göre yorumlanması bu tutumlara örnek olarak gösterilebilir. Bu gruplar yorum muadi-

32 Frank Summers, "Fundamentalism, Psychoanalysis and Psychoanalytic Theories", *Psychoanalytic Review*, Cilt 93, No. 2, 2006, s. 345.

33 James Springett, "Religious Fundamentalism and Primitive Projective Processes", *Psychoanalytic Psychotherapy*, Cilt 17, No. 4, 2003.

li olarak görülebilecek bu tutumların yorum olarak kabul edilemeyeceğini söylerler. Esas ilkelerin mutlak, kesin ve değişmez biçimde doğru olduğuna inanırlar. Mutlakçı bir zihniyet yapısı fundamentalizmin psikolojisinde en temel yapıyı oluşturur. Bu şekilde ya hep ya hiç tarzı “siyah-beyaz” düşünce yapısıyla kendilerini de, dünyayı da bölerler. Bunu yapmalarının ilkel kaygılara karşı koruyucu bir işlevi vardır.³⁴

Pek çok fundamentalizmde ilkelerin mutlaklığına inanıldığından, bütün akıl yürütmelerin bu mutlak ilkelerin oluşumuyla birlikte tamamlandığı, bu ilkelerin modernleşmesinin veya zamana uygun hale getirilmesinin söz konusu olamayacağı düşünülür. Modernite veya şimdiki zaman sadece bu ilkelerin bu temellerin mutlaklığını bozma eğilimindeymiş gibi algılanır. Dolayısıyla değişime, modernleşme, revizyon ve çağa ayak uydurmaya karşı kapıların kapatılması, bu bozucu etkenlere karşı mücadele edilmesi gerekir³⁵. Bu yönüyle fundamentalizm özü itibariyle modernizme, aydınlanmaya, eleştirel düşünceye ve değişime karşıdır.

Fundamentalistin dünyayı mutlak ve katı bir şekilde “siyah-beyaz” olarak algılamasının psikolojik nedenlerinden en önemlisi psikolojik gelişim sürecinde bireyin kendiliğini “öteki”den ayıramaması ve bireysel sınırını kuramamış olmasıdır. Bireyler sağlam bir benlik geliştirirken, ilk başta kendi benliklerini anneyle bir bütün olarak algırlar ve çevredeki her şeyi kontrol edebildiğine dair tüm-güçlü bir algılama ve fantezi dünyası içine girerler. Bu narsistik algılama bekleğinin acizliğinden gelen ilkel kaygılarla baş edilebilmesini sağlar. Bu sürecin olumlu tamamlanması için annesinin bu tüm-güçlü algıyı travmatik şekilde yok etmemesi, bebeğe sadece ufak yoksunluklar yaşatması gerekir. Annesinin iyi bakım vermesi, bebeğe zarar gelmesini engellemesi, onun hayatta kalması için asgari koşulları oluşturmakla birlikte bebeğın psikolojik bütünlüğü için de çok önemlidir. Aynı zamanda bebeğın doğal olarak ortaya çıkan bir takım küçük hayal kırıklıkları ve yoksunlukları da yaşaması bu tüm-güçlü algılamanın yumuşak bir şekilde gerçeğe dönmesine hizmet eder ve anneden sağlıklı bir şekilde ayrılmasını sağlar. Bebeğın ilk başta anne ile bütün olduğu algılamasından

34 Frank Summers, “Fundamentalism, Psychoanalysis...”, ss. 329-352.

35 Frank Summers, “Fundamentalism, Psychoanalysis...”, s. 345.

sonra yavaşça ortaya çıkan, ondan farklı bir birey olduğuna dair bilgi, daha sonradan tutarlı ve sağlam bir kişilik geliştirmesinin ilk aşamasıdır. Yani ötekinin ayrı bir öznelliğe sahip olduğunun kavranması, bir bireyin kişilik gelişiminin sağlam olması açısından büyük önem taşır. Tersi durumlarda, yani annenin bebeğin tüm-güçlülüğünü travmatik bir şekilde yok ettiği ve kendisinden ayrılmasına izin vermeyen şekilde ya fazla yakın ya da fazla uzak davrandığı durumda, bebek ayrılma-bireyleşme sürecini tamamlayamayarak annenin kimliğine karışmış bir benlikle yaşamına devam eder.³⁶ Kendisine ait duygusal bir alan üretemez, öznelleşemez, kendini var etmek için hep başkasına bağımlı olduğu bir varoluş halinde kalır. Kendi varlığını ya hep bir ötekine “göre” ya da ötekine “rağmen” kurar. Ötekileri, kendi başlarına farklı bireyler olarak görmek yerine, ya kendini mutlu eden bağımlı tarzda ilişkileri olduğu “iyiler” ya da kendini mutluluktan mahrum eden düşmanlar ya da “kötüler” olarak görür. Ötekilerle ya sevgi ya nefret ilişkisi geliştirir. Bunu yaşayan bireyler aynı zamanda kendi başlarına kaldıklarında varoluş kaygısı ve izolasyon duygusu yaşarlar. Fundamentalist gruplarda bu durumu yaşayan bireyler biraraya gelerek temel varoluş kaygılarını giderir. Birey olarak varolamayanlar grup içinde bireyselliklerini yitirerek dünyayla daha iyi baş eder hale gelirler. Bağımlılık ve bir başkasıyla bütünleşme ihtiyaçlarını bir liderle ya da kutsal metinle birleşerek giderirler. Bunun karşılığında gruptan onay ve kabul görürler. İdeolojinin kesinliği ve mutlaklığı; grubun kendisi ile dış dünya arasına bazen fiziksel bazen de psikolojik sınırlar kurması ve bireyin kendini var edebildiği bağımlı tarzda ilişkinin grup için zaten bir norm olması, onların hayatın içindeki doğal belirsizlikten duydukları temel varoluş kaygısını yok eder. Aynı zamanda bebeksi tüm-güçlülüğü yeniden yaşarlar. Bu gruplarda dünyayı grubun temel ilkelerine göre değiştirme isteği önemli bir motivasyondur. Genelde fundamentalistlerin kadın cinselliğini bastırmaları ya da ona yön vermelerinin altında bu tüm-güçlü olma durumunun korunması isteği vardır. Kutsal algılanan ilke ve normlara bağlı olmak bu insanların içsel izolasyon duygularını tamamen yok eder. Fundamentalist gruplar oyun, dans, sanat, mizah gibi insancıl yaratım olgularına yasaklar getirir. Çünkü bunlar farklı bakış açılarına izin veren önceden tahmin edilemezlik ve be-

36 Margaret Mahler, Fred Pine ve Anni Bergman, *The Psychological Birth of the Human Infant: Symbiosis and Individuation*, New York, Basic Books, 1975; Donald W. Winnicott, *The Maturation Process and the Facilitating Environment*, New York, International Universities Press, 1965.

lirsizlik yaratan pencerelerdir. Fundamentalistlerde farklılık getirecek olan hiçbir şeye yer yoktur.³⁷

Kernberg dinî fundamentalizmin özelliklerini narsistik ve paranoid kişiliğin psikodinamikleri ile açıklamaktadır.³⁸ Kişinin idealleştirmeleri ve zarar görme korkularıyla ilişkili paranoid deneyimleri arasındaki keskin bölmenin fundamentalistlerde belirgin olduğunu söylemiştir. Fundamentalistler liderlerine körü körüne hiç sorgulamaksızın boyun eğerler, liderlerini yüceltirler ve bunu rasyonel olgusalıktan tamamen kopararak yaparlar. Benzer bir şekilde dışarıdan zarar görme düşünceleri ile yoğun bir şekilde yansıtma ve yansıtımlı özdeşim savunmalarını kullanırlar. Bu savunmalar özelliğinin gelişiminde erken dönemde yaşanan “paranoid-şizoid”³⁹ durumla ilişkilidir. Bu erken dönemde yaşanan kaygı o kadar büyüktür ki onunla baş etmek için bebek kararsızlık, belirsizlik ve ikilemler (*ambivalence*) karşısında dağılmamak için yoğun şekilde bölme yapar, kamplara ayırır, iyi ve kötülerini keskin biçimde böler.⁴⁰ Bunun sonucunda dış dünyada düşmanlar belirlerler ve onlarla sonuna kadar savaşırlar. Buradaki algılama da idealleştirmede olduğu gibi rasyonellikten tamamen koparılmış durumdadır. Dolayısıyla dünyanın iyiler ve kötüler ayrımından oluştuğuna sarsılmaz bir şekilde inanırlar. Çünkü olgun olmayan iç dünyaları belirsizliğe karşı tahammül gösteremez, kesin belirlilikler ararlar. Dışarıdan gelecek kötülüğe karşı kendi gruplarını koruyabilmekle aşırı derecede meşguldürler. Bu, yoğun bir şekilde kendi kimliklerinin istemedikleri parçalarını dışarıya yansıtma yoluna açar. Temiz kalmakla aşırı meşgul olmak yüzünden grup içinde kurban vermek, saldırgan eylemler yapmak gibi normdan farklı ritüeller ortaya çıkabilir.⁴¹ Fundamentalizmde ilkel savunma mekanizmaları olan bölme, yansıtma, ve yansıtımlı özdeşimin⁴² kullanılması ile kendine

37 Frank Summers, “Fundamentalism, Psychoanalysis...”, s. 345.

38 Otto Kernberg, *Psychology of Religious Fundamentalist Ideologies*, 30 Ekim 2001, <http://theapm.org/cont/Kernbergtext.html>.

39 Melanie Klein, “Notes on Some Schizoid Mechanisms”, *International Journal of Psychoanalysis*, Cilt 27, No. 3, 1946, ss. 99- 110.

40 James Springett, “Religious Fundamentalism...”.

41 Otto Kernberg, *Psychology of Religious...*

42 Yansıtımlı özdeşimle ilgili çok detaylı inceleme için bkz. Erol Göka, F. Sevinç Göral ve Fatih Volkan Yüksel, “Birbirimize Ne Yapıyoruz? İnsan İlişkilerini Kavramanın Bir Aracı Olarak Yansıtımlı Özdeşim”, *Avrasya*

ya da ötekilere gösterdiği saldırganlık arasında bir ilişki vardır. Düşmanlar üzerine yapılan yansıtma kısa vadede kendi kimliğine ait kötü parçalardan kurtulmayı sağlasa da uzun vadede tehdit algılarını çoğalttığından döngüsel halde saldırganlığı besler.⁴³ Tehdit ne kadar büyük algılanırsa saldırganlık o kadar fazla olur. Dolayısıyla terör eylemi yapan ve yapmayan fundamentalist gruplar arasında psikodinamikler açısından büyük farklar yoktur. Biri tehdidi daha temelden bir varoluş tehdidi olarak algılayan, diğeri o derecede büyük bir tehlike görmez.

Vamık Volkan fundamentalizme özgü on tane psikolojik dinamik tanımlamıştır. Birincisi, grubun içeriğini düzenleyen ilahi bir metin ya da kurallar manzumesinin varlığıdır. Grup bu kutsal metni “gerçek” ve “mutlak” kabul eder. Grup içinde bu kutsala duyulan inanç sorgulanmaksızın kabul edilir.

İkincisi, bu ilahi metni grup için yorumlayacak bir liderin varlığıdır. Fundamentalist gruplarda bu lider önemli bir işleve sahiptir. Bu lider kutsal metnin tek yorumlayıcısı ve kural koyucusu olarak tanımlanır. Bu anlamda kutsal olanın bir uzantısı gibidir.

Üçüncüsü grup içinde büyüsel bir takım inançların varlığıdır. Bu inançlar rasyonel mantık ile anlaşılabilen bir takım inanç dizgeleridir. Grup bunları gerçek gibi algılar ve gündelik yaşamlarında bu doğrultuda ritüeller sergiler. Hristiyanlık'ta Meryem'in hiçbir erkekle ilişkiye girmeden Tanrı'nın çocuğunu doğurduğuna inanmak ya da İslam'da kadınların Adem'in kaburga kemiğinden yaratıldığına inanmak buna bir örnek olabilir.

Dördüncüsü grubun dünyayla ve gelecekle ilgili kötümserliğidir. Grup, gerçekliği olduğundan daha kötü algılar ve bu kötü gidişi ötekilerin suçu olarak kavramsallaştırır. Ancak kendisinin kötü gidişi tersine çevirmekle sorumlu olduğuna inanır. Amerika'da Binyılcıların dünyanın kötüye gittiğine ve yaşanacak en kötü yedi yıldan sonra İsa'nın yeniden doğacağına

---

Dosyası, Cilt10, No. 1, İlkbahar 2004, ss.279-314.

43 Robert Young, “Psychoanalysis, Terrorism and Fundamentalism”, *Psychodynamic Practice*, Cilt 9, No. 3, 2003, ss. 307- 324.

inanması ya da Taliban'ın dünyadaki kötülüğün “şeytan” Amerika tarafından yaratıldığına ve Amerika yok olursa iyiye döneleceğine inanması buna örnek olabilir.

Beşincisi, grubun aynı anda hem kötülüğün bir kurbanı olduğuna hem de bunu tersine çevirmeye muktedir tek taraf olduğuna duyduğu inançtır. Yani grup hem kurbandır hem de kurtarıcı. Hem zayıf, hem tüm-güçlü. Bu ikilem, grubun içinde fark edilmeyen ama grup kimliğini oluşturan temel dinamiktir.

Altıncısı, grubun kendisi ile dış dünya arasına psikolojik bir sınır kurması ve bunu koruyup kalınlaştıracak pek çok mekanizmayı kullanmasıdır. Bazı fundamentalist gruplar için bu sınırlar kale duvarları, arazinin etrafına yüksek sınırlar ya da bir adada konuşlanmak gibi fiziksel sınırlar ya da barikatlar bile olabilir. Bu sınırın katılığı ve sarsılmazlığı grup kimliğini güçlendirici etki yapar. Aslında grubun psikolojik olarak yaptığı pek çok bölmenin gerçeklikte yankısıdır. Yansımaları güçlendirerek iyileri ve kötülerini ayrı tutma işlevi görür. Fundamentalist toplumlar kılık kıyafet, yaşam tarzı ve gündelik hayat tercihleri açısından da normalden farklılaşırlar. Bu farklılıklar grup için aslında psikolojik sınır işlevi görür ve kimliklerini sembolize etmeye başlar.

Yedincisi grubun, grup sınırları dışında kalanlardan tehlike geleceğine dair beklentisidir. Bu beklenti grubun kötülüğü dışarıya yansıtmasının doğal sonucudur. Bu beklenti yüzünden grup kendini savunmak için saldırganca davranma hakkına sahip olduğu inancını taşır.

Sekizincisi grubun normalden farklılaşmasıdır. Bu farklılaşma genelde cinsiyet rollerinde özellikle kadınların ve çocukların değersizleştirilmesi yönünde değişimler içerir. Cinsellik normları, çocuk yetiştirme tarzları, aile ile ilgili kurallar bu gruplarda normalden oldukça farklıdır. Bu farklılığın kutsal metin ya da onun yorumuyla ilişkisi, ya da liderin tutumu, grubun bu farklılaşmış normlara sorgulamaksızın boyun eğmesine yol açar.

Bununla ilişkili olarak dokuzuncusu, ahlak sistemi farklılaşmış olan bu grubun dışarıdan tehdit olarak algıladığı ahlak sistemine ait sembolleri,

yapıları, anıtları ya da başka türden gösterenleri yok etme ve tahrip etme isteğidir. Bu gösterenler grup için psikolojik bir tehdit kaynağı oluşturur. Aynı zamanda da ötekine yönlenmiş saldırganlıkları için bir hedef oluşturur. Taliban'ın Kabil yakınlarındaki Bamian vadisinde bulunan yüzlerce yıllık eski Buda heykellerini dinamitle günlerce süren uğraşlar sonucu yok etmesi ya da Bosna'da yer alan Mostar Köprüsü'nün Hırvatlar tarafından bombalanarak yıkılması buna örnektir. Bu olaylar fundamentalistlerin tehdit algılamasının ve sembolik olarak arınma isteğinin düzeyini göstermesi açısından önemlidir. Fundamentalistler başka bir inanç sistemini simgeleyen yüzlerce yıllık bu yapılara tahammül edememişlerdir.

Son olarak onuncusu, grup kimliğinde yoğun bir gerileme yaşayan fundamentalist grubun, grup kimliğini geliştirmek ya da korumak için toplu öldürme ya da intihar eylemi girişiminde bulunmasıdır. Saldırganlık, grubun psikolojik dinamiklerine bakıldığında kaçınılmaz bir sonuçtur. Grup kimliğine yönelik algılanan tehdidin boyutu arttıkça ve öldürme ideolojik olarak rasyonalize edilebilir olduğunda öldürme ve bu eyleme boyun eğme çoğalmaktadır. Sadizm ve Mazoşizm, tüm-güçlülük yanılısamasının sonucunda öldürme eylemine yol açabilmektedir.⁴⁴ İntihar bombacısı simgesel olarak bir grubu diğer gruplardan ayıran bir kimlik niteliği de taşır, çünkü kendini feda etme isteği grubu düşman ötekilerden ayıran bir özellik halinde yüceltilir ve kutsanır.⁴⁵

Geçiş Nesnesi, Geçiş Olgusu ve Fundamentalizm

Fundamentalizmin psikolojik olgusallığını anlamaya çalışırken psikanalizdeki bazı kuramların yardımı olabilir. Örneğin Winnicott, bireylerin din ile kurduğu ilişkiyi daha önceden erken çocukluk döneminde "geçiş nesnesi" ismini verdiği olgunun bir uzantısı olarak kavramsallaştırmış ve bu şekilde açıklamaya çalışmıştır. Bu nesne, çocuğun uykuya dalarken ya da

44 Vamık Volkan, "Köktendincilik ve Toplumlarda Gerileme", *Konferans*, Ankara, Ankara Üniversitesi, 14 Haziran 2006; Vamık Volkan, "Some Observations on Religious Fundamentalism and the Taliban", *Mind and Human Interaction*, Cilt 12, No. 3, ss.1-8; Vamık Volkan, *Körü Körüne İnanç: Kriz Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri*, İstanbul, OkuyanUs, 2005; Vamık Volkan, *Fundamentalizm, Violence and Its Consequences*, 30 Ekim 2001, <http://theapm.org/cont/Volkantext.html>.

45 İntihar bombacısını psikolojisi ile ilgili detaylı inceleme için bkz. Erol Göka, "Siyasi Vaşet Gruplarının ve İntihar Eylemcisinin Psikolojisi", Erol Göka ve Işık Kuşçu (der.), *Uluslararası İlişkilerin Psikolojisi*, Ankara, ASAM Yayınları, 2002.

rahatlamak için yanında olmasına ihtiyaç duyduğu, sadece kendisine ait olan yastık, oyuncak ayı, battaniye, tülbent gibi aslında çocuk için psikolojik olarak yüklü bir nesnedir. Geçiş nesnesi bebeğin kendi ruhsallığı içindeki ilksel yaratıcı taraflar ile gerçekliğin nesnel algılamalarının olduğu dışsal dünya arasındaki alanda oluşur.⁴⁶ Bu bir nesne olabileceği gibi bir tür ses, koku, görüntü ya da zihinsel bir imge de olabilir. Bu yönüyle yetişkin yaşamda da uzantıları süren bir geçiş olgusundan bahsetmek mümkündür. İlk olarak çocuğun ben ile ben olmayanı ayırt etmeye başlaması ve anneden psikolojik olarak ayrılmaya başladığı dönemde ilk geçiş nesnesi ya da geçiş olgusu ortaya çıkar. Bu nesne, çocuk için, ilk ben-olmayan nesnedir ancak tam olarak dışsal gerçekliğe de ait değildir. Bu yönüyle tam anlamıyla bir ben-olmayan nesne değildir. Ben ile ben olmayan arasındaki belirsiz alanda yer alır.

Winnicott geçiş nesnesine ait yedi özellik tespit etmiştir: Birincisi çocuğun bu nesneyi sahiplenmesidir. Çocuk bu nesneyi kontrol etme ve ona istediğini yapma hakkına sahip olduğu inancına sahiptir. İkincisi bu nesne çocuk tarafından hem sevilir, kucaklanır, öpülür, hem de eziyete uğrar, parçalanır, gömülür, fırlatılır vs. Üçüncüsü, bu nesne çocuğun isteği dışında asla değiştirilemez. Ebeveynler yıkanmasını, değiştirilmesini ya da atılmasını isteseler de çocuk buna izin vermez ve bu isteklere karşı tüm gücüyle direnir. Dördüncüsü çocuğun bu nesne üzerinde hem sevgi hem nefret ilişkisi kurmasıdır. Çocuk hazza ve saldırganlığa dayalı dürtülerini bu nesneye aktarır, onunla tatmin eder. Beşincisi bu nesnenin çocuk için kendine ait bir gerçekliğe ve hayati öneme sahip olmasıdır. Çocuk yastığının kokusu olmadan uyuyamaz ya da battaniyesinin sıcaklığı olmadan rahatlayamaz. Altıncısı bu nesnenin dışarıdaki kişilerin dünyasından değil, çocuğun dünyasından gelmesidir. Bir nesne çocuğa zorla geçiş nesnesi olarak benimsetilemez. Ve son olarak bu nesne içe alınmaz ya da daha sonradan bastırılmaz. Çocuk bu nesneyi hayatının geri kalanında hatırlar, ancak normal süreç tamamlandığında çocuk bu nesneyi bıraktıktan sonra nesne için yas tutmaz. Nesne anlamını yitirdiğinde geçiş nesnesi olgusu kendiliğinden yok olur.⁴⁷

Volkan geçiş nesnesinin çocuk için işlevini deniz feneri analogisini kullanana-

46 Donald Winnicott, *Playing and Reality: Transitional Objects and Transitional Phenomena*, New York, Basic Books Inc. Yayınları, 1971, ss. 3-11.

47 Donald Winnicott, *Playing and Reality:...*, ss. 3-27.

rak dile getirir. Bir tarafı ışık geçiren ve saydam, bir tarafı ise ışık geçirmez olan fener çocuk ile dış gerçeklik arasında yer alır. Çocuk rahat ve huzurlu iken saydam tarafı dış dünyaya çevirir ve aydınlanan dış dünyadan gelen bilgiyi bu saydam taraf aracılığıyla içine alır. Dışsal gerçekliğin kendisinden ayrı ve farklı olduğunu algılamaya başlar. Ancak çocuk rahatsız ve huzursuzken bu sefer de ışık geçirmez olan tarafı çevirir ve düş kırıklığına yol açan dış dünyaya kendini kapatır. Bu şekilde dışsal gerçekliği belli oranda kontrol altına alarak ve onları ortadan kaldırarak huzur bulmaya çalışır. Çocuk bu anlamda zihinsel olarak “tüm-güçlü”dür çünkü dışsal gerçeklik üzerinde zihinsel olarak kontrol kurmaktadır. Gelişimi içinde çocuk bu feneri sayısız kez çevirerek bir taraftan gerçekliği tanırken bir taraftan da ihtiyacı olan tüm-güçlü, narsistik doyuma ulaşabilmektedir.⁴⁸

Dışsal gerçekliği değerlendirme gerekliliği duyulmayan bu ara alanda dinlenme ihtiyacı yetişkin bireylerde de görülmektedir. Bu anlamda her türlü uyuşturucu, keyif verici madde kullanımı ve bağımlılığı, sanatsal yaratıcılık, dinsel inançlar, ideolojik bağlılıklar geçiş olgusunun yetişkinlikteki uzantıları olarak değerlendirilmektedir. Bu ara alanlar bireyleri büyük grup kimliklerine bağlama işlevi de görürler. Belli ölçüde işlev görmesi durumunda normal süreçler olarak değerlendirilirler.

Volkan dinî inançların, geçiş olgusu olması yönüyle çocukluğun erken dönemindeki gelişim süreçlerinden kaynaklandıklarını düşünmekte ve bu yüzden de inançların yetişkinlikte de insanların “yanılsama ile gerçeklik arasında ayırım yapma” uğraşısı içinde bir dinlenme alanı oluşturduğunu, bunun da normal olduğunu dile getirmektedir. Yetişkin bireyler aradaki bu geçiş alanını, yetişkinlikte dünyayı daha derinlikli anlamaya çalışırken ya da büyüsel ile gerçek olanı karıştırarak yaratıcılıktaki hazzı yakalamaya çalışırken kullanır. Dolayısıyla fundamentalist olmayan normal insanların, toplumda akılcı ve normal işlevlerini sürdürürken, dinsel inanışlardaki rasyonel olmayan büyüsel kısımlara kolayca inanabilmesi doğaldır. Ancak erken çocukluk dönemindeki gelişim sürecinde kötü anne babalık görmüş ya da dinî cemaat içinde dinî propagandayı gerçekler olarak içe alarak büyümüş kişilerde geçiş nesnesinin geriletici görünümüleri mevcuttur. Bu du-

---

48 Vamık Volkan, “Some Observations on...”, s.1; Vamık Volkan, *Körü Körüne İnanç...*, ss. 191-192.

rumlarda bireyler, istemedikleri ve kötü olarak algıladıkları dış gerçekliği, tüm-güçlü tarzda sürekli olarak ortadan kaldırmaya çalışmaktadırlar. Bunu sağlamak için de sürekli fenerin ışık geçirmez tarafını kullanmaktadırlar.⁴⁹

Büyük Grup Kimliği ve Gerilemesi Olarak Fundamentalizm

Büyük-grup kimliği, bir grubu oluşturan bireylerin büyüme ve sosyalleşme süreci içindeyken içselleştirerek sahip oldukları sosyal-kültürel-tarihsel-siyasi kodlardan oluşur. Bu kodlar bireysel kimlik ile iç içe geçmiştir ve varlıkları özel durumlar dışında fark edilmez. Çünkü büyük-grup kimliğinin kodları, bireylerin yaşamları boyunca işleyen iç alma, içselleştirme, yansıtma ve yansıtımlı özdeşim gibi ilkel bir takım psikolojik mekanizmalar yoluyla, kişisel kimliklerin şekillenmesi sürecinde oluşur. Bu süreç sonunda dış dünya ile iç dünya arasında tam anlamıyla birbirine denk olmasa da bir paralellik ortaya çıkar. İç dünyadan dışarıya yansıtılanlar dış dünyayı etkileyip biçimlendirirken, dış dünyadan gelen uyarımlar da iç dünyanın süzgecinden geçerek yerlerini alırlar. İç dünyamız ile dışsal gerçeklik arasında bu mekanizmalar aracılığıyla süregelen bir alışveriş vardır. Dışsal gerçekliği, iç dünyamızın “gerçek”lerini ona yansıtarak anlarız. Bu sürecin sonunda dış dünya, aslında iç dünyamızın bir uzantısı haline gelir. Dolayısıyla iç dünyamızdan bağımsız bir dış gerçeklik yoktur.⁵⁰ Bu anlamda büyük grup kimliği dış dünya ile etkileşimde bireyin sahip olduğu kodların toplamı sayılabilir.

Bu kodlar bireyleri birbirlerini hiç görmemiş ve görmeyecek olsalar da aralarında bir bağ kurarak insan gruplarını oluşturur. Büyük grup kimliği grubu bir arada tutar, ‘biz’lik duygusunun kaynağını oluşturur, gruba dâhil olan ve olmayan kimlikleri tanımlar, dolayısıyla da grubu tanımlar. Büyük grup kimliğinin oluşturduğu, içeriği ve dışarıyı belirleyen bu psikolojik sınır, bireylerin ilkel varoluş kaygıları ve korkularına karşı koruyucu bir kalkan oluşturur. Aynı zamanda dışarıdan gelecek tehdide karşı grubu birarada tutarak hayatta kalma mücadelesinde önemli rol oynar. Grubun lideri büyük grup kimliği ve ‘biz’lik duygusu için önemlidir. Lider grubu

49 Vamık Volkan, *Körü Körüne İnanç...*, ss. 193-195.

50 Erol Göka ve F. Sevinç Göral Alkan, “Kahramanlarımız, Düşmanlarımız ve İç Dünyamız”, *Stratejik Analiz*, Cilt 8, No. 87, 2007, ss. 71-76.

ayakta tutar ve ona yön verir.⁵¹

Büyük grup kimliği, kişisel kimlik ile iç içe geçmiş olması nedeniyle belirgin bir tehdit yoksa varlığından ve etkisinden haberdar olmadığımız bir parçamızdır. Gruba dışarıdan ya da içeriden bir tehdit gelirse, grubun 'biz'lik duygusu artar, büyük-grup kimliği daha belirgin hale gelir ve fark edilir. Tehdidin niteliğine bağlı olarak bireyler için büyük grup kimlikleri kişisel kimliklerinden daha önemli hale gelebilir. Bu tehdit gerçek bir tehlike olabileceği gibi, aslında gerçek olmayan, ancak öyle algılanan bir tehdit de aynı şekilde büyük-grup kimliğini ateşleyebilir. Savaş dönemleri, açlık, büyük doğal afetler, etnik temizlik, soykırım, sürgün gibi insan eliyle yapılan travmalar büyük grup kimliğinin uyanmasına yol açar ve bireylerin büyük fedakârlıklar yapabilmelerini sağlar.

Geçmişte yaşanmış ancak tam olarak yası tutulamamış acılar da büyük grup kimliği için önemli bir ateşleyici olabilir. Zaman zaman büyük gruplarda tarihte yaşanmış acı olaylar sanki olay bugün yaşanmış gibi büyük ve derin duygulara yol açabilmektedir. Buna Volkan "zaman çökmesi" adını vermiştir.⁵² Zaman çökmesi olduğunda, olay sanki dün yaşanmış, zaman geçmişten gelip "şimdi"nin üzerine çökmüş gibi, toplum içinde çok canlı duyguların yaşanmasına neden olur. Bundan sonra gruptaki bireylerin büyük grup kimlikleri daha da canlanır, grubu simgeleyen semboller ve lidere bağlılık önem kazanır. Grup güncel olayları geçmişin gölgesinde algılar. Dolayısıyla gerçeği olduğu gibi görebilme yeterliliğini kaybeder. Burada ortaya çıkan psikolojik durum Volkan'ın "büyük-grup gerilemesi"⁵³ adını verdiği olguya işaret eder. Fundamentalizm büyük-grup kimliğinde bir gerileme olarak ele alınabilir. Bu gerileme her zaman şiddet ve saldırganlığa neden olmayabilir. Ancak fundamentalist gruplarda grubun sürekliliği için bu gerileme durumunun korunması gerekir. Katı bir şekilde gerileme durumunda takılıp kalan fundamentalist gruplar ya kendilerine ya da ötekilere zarar verebilir.

---

51 Vamık D. Volkan, *Körü Körüne İnanç...*, ss. 29-79.

52 Vamık D. Volkan, *Blood Lines: From Ethnic Pride to Ethnic Cleansing*, Colorado, Westview Press, 1997, ss. 36-81.

53 Vamık D. Volkan, *Körü Körüne İnanç...*, ss. 79-129.

Büyük grupların gerilemesi aslında insanların psikolojik olarak zorlandıklarında, baş edebilmek için, çocuklukları boyunca geçtikleri gelişim basamaklarına geri dönmeleri olgusunun büyük gruplar için kavramsallaştırılmasıdır. Gerileme içindeki gruplar belli bir süre için daha önceden çok iyi bildikleri güvenli bir limana sığınır. Ancak gerileme katıysa ve ilerlemeye hizmet ettikten sonra yok olmuyorsa, gruba ve çevresine zarar verici, sağlıksız hale gelir.

Volkan büyük gruplar içinde ortaya çıkabilecek psikolojik gerilemenin işaretlerini tanımlamıştır.⁵⁴ Volkan'ın tanımlamasına göre, gerileme yaşayan toplumlarda grup üyeleri bireyselliklerini yitirirler. Grup üyeliği ve grup kimliği bireysel kimlik değerlerinden daha önemli hale gelir. Bireysel fikirler ve farklılıklar aşınırken, grup kimliğine ait genellemeler ve önyargılar daha önemli ve yaygın hale gelir.

Grup bütün olarak gözü kapalı bir biçimde liderin çevresinde toplanır. Lidere insandan daha üstün nitelikler atfedilir ve onun kararlarına sorgulamadan boyun eğilir. Dolayısıyla büyük gruplar gerileme yaşarlarken çok kolay yönlendirilip hareketlendirilebilirler. Ayrıca lider, aile içindeki temel güven duygusunu yıkar ve yerine gruba duyulan güven duygusunu yerleştirir. Fundamentalist gruplarda alışıldık aile rollerinin yıkıldığı, yerine bozulmuş anne-baba çocuk ilişkilerinin konulduğu görülmüştür. Örneğin ergenliğe geçişle birlikte genelde kadınların rollerinde alışılmadık dışında değişiklikler yapılır. Örneğin kadınların rolleri doğurganlıkla sınırlanır. Kimi gruplarda çocuklar bile bu yönde rol değişimi yaşayabilir.

Grup içinde keskin bölmeler görülür. Bu keskinlik grubun kutuplaşmasına ve uçlarda kalanların kötü olarak damgalanmasına neden olur. Grup kendi içinde kolayca “iyi”lere ve “kötü”lere bölünür. Grup içindeki farklı görüşler hemen “hain” olarak damgalanır ve bu damga kolay kolay değiştirilmez. Grup, kendi içindeki hainleri bulmakla fazlaca meşgul hale gelir. Aynı keskin bölme grubun dışı için de geçerlidir. Grup dışarıdaki grupları kolayca düşman olarak damgalar ve bunu değiştirmek de kolay değildir. Kendi kimliği ile düşman grup kimliği arasında keskin ayrımlar yapılır. İki

54 Vamık D. Volkan, *Körü Körüne İnanç...*, ss. 86-88.

tarafın birbirine benzer olduğu taraflar göz ardı edilirken, farklılıklar abartılır. Küçük farklılıklar üzerine odaklanma temel uğraşılardan biri haline gelebilir. Bilimde, sanatta, politikada ya da gündelik hayatta bunlarla daha sık ve fütursuzca karşılaşmaya başlanır.

Grup üyeleri, büyüsel düşüncelere daha çok eğilim gösterir. Mistik inançlar ya da rasyonel olmayan düşünceler grup tarafından daha kolay kabul edilir hale gelir. Gerçekliğin ne olduğunun kavranması zorlaşır ve mantık dizgesi bozulur. Bazı durumlarda da fundamentalist grupların kültürel olgular açısından genel normlardan aşırı derecede farklılaştığı görülebilir. Toplumsal adetler grup kimliğini farklılaştırıp belirginleştirmek amacıyla kendine özgü ve dışarıdan anlaşılabilir hale gelir. Grup kendine has sembolleri daha görünür halde yaşamaya başlar ve onların ilkel etkisi altında davranır.

Grup içindeki imgelerde ve söylemlerde, dışarıdaki düşmanlar insandan aşağı özelliklerle betimlenir hale gelir. Karşı gruplar insansı özelliklerinden çıkarıldıkça arada duygusal olarak uzaklaşma ortaya çıkar. Fundamentalist gruplar kendi inanç dizgelerine uygun olarak, karşı grubu “dünyayı pornografik sinemayla, alkolle ve kadına eşit muamele ile kirleten Büyük Şeytan” ya da “Batı karşıtı, barbar, terörist, saldırgan, kirli, nefret dolu, ikinci sınıf insanlar”⁵⁵ olarak imgeleyebilirler. Karşı tarafla ilgili böcekler, örümcek beyinliler, mikroplar ya da insan müsveddeleri tarzında algılamalar arttıkça bu gruba karşı daha acımasız saldırganlığın ortaya çıktığı görülmektedir.

Grubun lideri gerileme yaşanırken tarihsel sürekliliği bozar, alışılmışın dışında yeni bir inanç dizgesini yaşama geçirir. Bu yeni inanç fundamentalistlerde grubun sürekliliğini kesintiye uğratar, çağa uyumsuzluk gösterir ve dışarıyla etkileşime izin vermez. Liderin yeni inanç dizgesini grup kimliğine zerk etmesi ile lider ile grup arasındaki bağımlılık artar ve liderin gücü kanıksanır, sorgulanmaz hale gelir. Aynı zamanda bu yeni inanç dizgesi ile grup ahlaki değerler açısından daha mutlakçı ve cezalandırıcı bir moda geçer. Kurallar katılaştır, uymayanlar sert şekilde cezalandırılır.

55 Chris Hedges, *War Is A Force That Gives Us Meaning*, Tarih bilinmiyor, http://www.thirdworldtraveler.com/Chris%20Hedges/War_Force_Gives_Meaning.html.

İnanç dizgesinin dışında kalan değerlere sahip ötekiler tüm- güçlü bir tarzda düzeltilmeye, doğru yola getirilmeye uğraşılır. Başarılı olmazsa sert şekilde cezalandırılır.

Gerileme dönemlerinde grup aşırı derecede ilkel savunmalar kullanmaya başlar. Yoğun bir şekilde içe alma ve yansıtma kullanarak kendi kimliğini saflaştırmaya ve kirli, kötü unsurlardan temizlemeye çalışır. Bu süreçte grup paranoid mod ile depresif mod arasında geçişler yaşar. Her iki durumda da derin kaygılar yatıştırılmaya çalışılır ancak işlemekte olan ilkel savunma düzenekleri yüzünden huzura kavuşulamaz. Paranoid kaygılarla dış dünya tehlikeli ve kötü algılanırken, grup kendini bunlardan arındırmakla meşguldür ve savunma durumundadır. Ötekine duyulan öfke ve nefret belirgindir. Depresif moda geçişle birlikte ise grup tüm-güçlü olma hezeyanından sıyrılır ve zayıflık yaşar. Daha önce dışa yönelmiş nefret bu sefer kendine yönelir. Yani bir modda saldırganlık dışa, diğesinde ise içe yönelmiştir.

Volkan son olarak da gerileme yaşayan gruplarda estetik kavramsallaştırmanın zayıfladığını, güzelin çirkinden ayrıştırılmasının zorlaştığını ve grubun çevresini simgesel olarak dışkıdan oluşan gri-kahverengi bir yapıya dönüştürdüğünü dile getirmiştir. Estetik kavramsallaştırma olgun zihinsel işleyiş gerektiren bir düzeyde ortaya çıkmaktadır. Gerileme yaşayan gruplarda zihinsel olarak ilkelleşme estetikte olduğu kadar etik ve yaratıcılıkta da görülebilir.

Sonuç

Bu makalede fundamentalizm kavramının teolojik, sosyolojik ve siyasal evriminin yanı sıra Türkçe'ye çevirisinde ortaya çıkan anlam karmaşası da tarihsel nedenselliği çerçevesinde incelenmiştir. Kavramın evriminde ortaya çıkan bu karmaşaya çözüm getirme potansiyeli olan psikolojik yaklaşım ile fundamentalizmin içinde barındırdığı evrensel nitelikler vurgulanmaya çalışılmıştır. Buradaki psikolojik çerçeve, her ne kadar sosyo-politik bakışın sınırlılıklarını bertaraf eden bir nitelik taşısa da, fundamentalizmin psikodinamiklerini ancak belli bir düzeye kadar açıklayabilmektedir. Bunun için, bakış açısını çeşitlendirecek ve kavrama daha derin bir anlayış getirebilecek ek çalışmalara da ihtiyaç olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

tedir. Ayrıca her kültürde var olan fudamentalizm örneklerini kültürel-tarihsel ve psikolojik etmenleri yoluyla inceleyecek çalışmalar, kavramın son dönemdeki siyasi gelişmelerle belirgin hale gelen anlamsal yanlılığını azaltmaya yardımcı olacaktır.

PSYCHOLOGY OF FUNDEMANTALISM

Abstract

Fundamentalism as a theological concept has been evolving through a socio-political process during the last fifty years. Lately, the concept has changed in an even more limited and politically based manner, especially with the impact of the Taliban regime coming to power in Afghanistan, the trauma of September 11, and subsequent El-Kaide terrorist activity in the West. Today, the concept has come to be largely associated with radical Islam and terrorism. In the first part, the paper aims to explore the problem behind the conceptual and semantic evolution of fundamentalism and the translation of the word into Turkish. In the second part, the paper analyzes the psychological dynamics underlying fundamentalism as a more universal concept, which states that fundamentalism is trusting blindly and being devoted to the symbiotic relationship with a religious or ideological thought and/or group. Psychodynamic theories of “transitional object and transitional phenomena”, and “large-group identity and large group regression” have been used as epistemological tools.

Key Words: *Fundamentalism, Fanaticism, Psychology, Psychodynamics, Transnational Phenomena, Large-group Identity, Large Group Regression.*

KAYNAKÇA

Brooks, Michael, *Fundamentalists Just Like Us*, 8 Ekim 2005, http://www.templeton-cambridge.org/fellows/brooks/publications/fundamentalists_are_just_like_us.html.

Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2005.

Demir, Ömer ve Acar, Mustafa, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara, Adres Yayınları, 2006.

Dökmeci, İsmet, *Tıp Dilinde Yeni Cep Sözlüğü*, İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri, 2002.

Emiroğlu, Kudret ve Aydın, Suavi, *Antropoloji Sözlüğü*, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.

Gordon, Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Osman Akınhay ve Derya Kömürcü (çev.), Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2005.

Göka, Erol ve Alkan, F. Sevinç Göral, “Kahramanlarımız, Düşmanlarımız ve İç Dünyamız”, *Stratejik Analiz*, Cilt 8, No. 87, 2007, ss. 71-76.

Heywood, Andrew, *Siyaset*, Ankara, Liberte Yayınları, 2006.

Hood, W. Ralph, Hill, C. Peter ve Williamson, W. Paulson, *The Psychology of Religious Fundamentalism*, New York, Guilford Press, 2005.

Kernberg, Otto, *Psychology of Religious Fundamentalist Ideologies*, 30 Ekim 2001, <http://theapm.org/cont/Kernbergtext.html>.

Klein, Melanie, “Notes on Some Schizoid Mechanisms”, *International Journal of Psychoanalysis*, Cilt. 27, No. 3, 1946, ss. 99- 110.

Mahler, Margaret, Pine, Fred ve Bergman, Anni, *The Psychological Birth of the Human Infant: Symbiosis and Individuation*, New York, Basic Books, 1975.

Oxford Advanced Learner's Dictionary, New York, Oxford University Press, 1995

Redhouse İngilizce Türkçe Sözlük, İstanbul, Redhouse, 1974.

San, Coşkun, *Köktendincilik*, 1. Baskı, Ankara, Alman Kültür İşleri Yayınları, 1996.

Springett, James, “Religious Fundamentalism and Primitive Projective Processes”, *Psychoanalytic Psychotherapy*, Cilt 17, No. 4, 2003, ss. 325-341.

Summers, Frank, “Fundamentalism, Psychoanalysis and Psychoanalytic Theories”, *Psychoanalytic Review*, Cilt 93, No 2, 2006, ss. 329-352.

Volkan, Vamik *Blood Lines: From Ethnic Pride to Ethnic Cleansing*, Colorado, Westview Press, 1997.

Volkan, Vamik, *Fundamentalism, Violence and Its Consequences*, 30 Ekim 2001, <http://theapm.org/cont/Volkantext.html>.

Volkan, Vamik, *Körü Körüne İnanç: Kriz Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri*, OkuyanUs, İstanbul, 2005.

Volkan, Vamik, “Köktendincilik ve Toplumlarda Gerileme”, *Konferans*, Ankara, Ankara Üniversitesi, 14 Haziran 2006.

Volkan, Vamik, “Some Observations on Religious Fundamentalism and the Taliban”, *Mind and Human Interaction*, Cilt 12, No. 3, 2001, ss.1-8.

Winnicott, W. Donald, *The Maturational Process and the Facilitating Environment*, New York, International Universities Press, 1965.

Winnicott, W. Donald, *Playing and Reality: Transitional Objects and Transitional Phenomena*, New York, Basic Books Inc. Yayınları, 1971.

Yayla, Atilla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, Ankara, Liberte Yayınları, 2003.

Yeşilyurt, Temel, “İslam İmanı Fundamentalizmi Destekler mi?”, *Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu*, Elazığ, Fırat Üniversitesi, 17-19 Aralık 2001.

Young, Robert, “Psychoanalysis, Terrorism and Fundamentalism”, *Psychodynamic Practice*, Cilt 9, No. 3, 2003. ss. 307- 324.